

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

**Norinova Dunyoxon,
Yigitaliyeva Nilufar,
Andijon davlat pedagogika institute
1-bosqich talabalari**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smir davrida bolaning psixik rivojlanish xususiyatlari, o‘smirlik yoshining psixologik xususiyatlari, o‘smirlarning intellektual rivojlanishi, o‘smirlik davrida shaxsning shakllanishi, o‘smirlik davrida yangi xislatlarning paydo bo‘lishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Yosh davrlari, psixologiya, xotira, o‘smirlik davri, psixologik o‘zgarish, fiziologik o‘zgarish, «O‘tish davri», «Krizis davr», «Qiyin davr».

O‘smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo‘lgan davrni tashkil etadi. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinlardan boshlanadi. «Endi o‘smir bola emas, biroq katga ham emas» - ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. Bu yoshda o‘smir rivojlanishda keskin o‘zgarigalar ro‘y bera boshlaydi. Bu o‘zgarishlar fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlardir. Fiziologik o‘zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bog‘liq ravishda tanadagi barcha a’zolarining mukammal rivojlanishi va o‘sishi, xo‘jayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o‘zgarishlar bevosita o‘smir endokrin sistemasini o‘zgarishlari bilan bog‘liqdir. Bu davrda ichki sekretsiya bezlaridan biri gipoez bezining funktsiyasi faollashadi. O‘smirning faoliyati organizm to‘qimalarining o‘sishi va muxim ichki sekretsiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak o‘sishi va jinsiy bezlar) ishlashini ko‘chaytaradi. Natijada bo‘y o‘sishi tezlashadi, jinsiy balogatga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikkilamchi jinsiy bezlarning paydo bo‘lishi) amalga oshadi.

O‘smirlar o‘zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o‘zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o‘rtoqlari va o‘qituvchilariga ko‘rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo‘li bilan ham osongina ko‘rish mumkin, o‘smirlik yoshiga xos bo‘lgan psixologik xususiyatlarni o‘rgana turib, o‘smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo‘llarini va unga ta’sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta’sirini tushunish mumkin. Bu davrda o‘smir baxtli bolalik bilan xayrlashgan, lekin kattalar taraqqiyotida hali o‘z o‘rnini topa olmagan holatda bo‘ladi. O‘smirlik davri «O‘tish davri», «Krizis davr», «Qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko‘rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o‘smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o‘z o‘rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O‘z davrida L.S, Vigotskiy bunday holatni «Stenik rivojlanishdagi krizis» deb nomlagan. O‘smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo‘lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo‘lmaydi. Jinsiy yetilish o‘smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta’sir ko‘rsatib, bu ta’sir bevosita emas, balki ko‘proq bilvositadir o‘smirlik davriga ko‘pincha so‘zga kirmaslik, o‘jarlik, tajanglik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi xususiyatlar xos.

O‘smirlik davrida yetakchi faoliyat - bu o‘qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O‘smirlik davri muloqotining asosiy vaziasi - bu do‘stlik, o‘rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O‘smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to‘la o‘rtoqlik kodeksiga bo‘ysunadi.

O‘smirlik davrida, asosan, bilish jarayonlari yuqori darajada rivojlanadi. Bu yo‘llarda o‘smirlarga hayot davomida kerak bo‘ladigan asosiy shaxsiy va tadbirkorlik xususiyatlari ochiq ko‘rina boshlaydi. Xotira, mexanik xotira darajasidan mantiqiy xotira darajasiga ko‘tariladi. Nutq rivojlangan, xilma-xil va boy tafakkur esa o‘zining barcha ko‘rinishlari: harakatli, obrazli, mantiqiy darajasida rivojlanadi. O‘smirlarni endi turli amaliyot va aqliy faoliyatlarga o‘rgatish mumkin. Shuningdek, bu davrda umumiy va maxsus layoqatlar shakllanadi va rivojlanadi.

O‘smirlik davriga juda ko‘p ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarga xos. Maktab dasturi va boshqa ishlar bilan bog‘liq turli masalalarni yechishda ko‘zga tashlanadigan o‘smirlarning intellektual rivojlanganligi kattalarni ular bilan birga jiddiy muammolar bo‘yicha fikrlashga undaydi, o‘smirlarning o‘zlari ham bunga harakat qiladilar.

O‘smir o‘zida bo‘layotgan o‘zgarishlar, uni tashvishga solayotgan muammolar haqida kattalar bilan bo‘lishishga katta ehtiyoj sezadi, lekin buni hech qachon birinchi bo‘lib o‘zi boshlamaydi.

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

O’smir o’ziga nisbatan yosh bolalardek qilinadigan muomala-munosabatiga qattiq norozilik bildiradi. O’smirlar mo’loqoti nihoyatda o’zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. O’smirlik davriga kimningdir xatti-harakatini imitatsiya qilish xosdir. Ko’pincha ular o’zlariga tanish va yoqadigan kattalarning xatti-harakatlariga imitatsiya, taqlidchanlik qiladilar.

O’smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so’z boyligining oshishi hisobiga bo’lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari xisobiga bo’ladi. Bu davrda o’smir kattalar yordamida atrof-borliqni aks etgarilishi bilan bir qatorda inson dunyoqarashini xam belgilab berish mumkinligini his qila boshlaydi, Aynan o’smirlik davridan boshlab, inson aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi, o’smirni ko’pincha muomalada so’zlarni ishlatish qoidalari - «Qanday qilib to’g’ri yozish kerak» «Qanlay qilib yaxshiroq aytish mumkin? kabi savollar juda qiziqtiradi. O’smirlar maktabdagi o’qituvchilar, kattalar, ota-onalar nutqidagi kamchiliklariga, kitob, gazeta, radio va televidenie diktorlar xatolariga tez e’tibor beradilar. Bu holat o’smirning bir tomondan o’z nutqni nazorat etishga o’rgatsa, ikkinchi tomondan kattalar ham nutq qoidalarini buzishlari mumkinligini bilishlariga va o’zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi.

O’smir so’zlarning kelib chiqish tarixiga, ularning aniq mazmuni va moxiyatiga juda qiziqadi. U endi o’z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardan so’zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatini egallash borasida o’smir uchun o’qituvchi, albatta, na’muna bo’lishi shart. Aynan maktab ta’limi o’smir bilish jarayonlarini rivojlanish yo’nalishini sifat jihatidan o’zgarishda asosiy omil bo’lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham og’zaki, ham yozma mavjud bo’lishi bilan xam kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o’quv jarayonlarining to’g’ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o’smir nutqining to’g’ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi. Nutqni o’zlashtirishga harakat bu o’smirning muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishiga ehtiyoj va intilish hisoblanadi.

O’smirlik davrida o’qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinf dan boshlab to 9-sinf gacha o’qish to’g’ri, tez va ifodali bo’lish darajasidan, yoddan ifodali, ta’sirli aytib bera olish darajasigacha ko’tariladi. Monologik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so’zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, og’zaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha" o’zgaradi. Yozma nutq xam yaxshilangan holda o’smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo’yicha mustaqil holda insho yoza oladilar. O’smirlarning nutqi to’la tafakkur bilan bog’liq holatida amalga oshiriladi. 5-6 sinlardagi o’quvchilar ogzaki va yozma matn uchun reja tuzib, unga amal qila oladalar.

5-6 sinf o’quvchilariga sinfdagi o’zi egallagan mavqeiga katta e’tibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6-sinf dan boshlab, o’quvchilar o’z tashqi ko’rinishlariga, shuningdek qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan o’zaro munosabatlariga e’tibor bera boshlaydilar.

7-sinf o’quvchilarida esa o’z layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi. 8-sinf o’quvchilari esa mustaqillik, o’ziga. xoslik, do’stlik va o’rtoqlik bilan bog’liq bo’ladigan shaxsiy xislatlarni yuqori baholashadi. O’smirlarning ana shu ketma-ket yuzaga keladigan qiziqishlariga asoslangan holda faol ravishda irodaviy ishbilarmonlik va boshqa foydali sifatlarni rivojlantirish mumkin,

Yuqoridagilarni inobatga olib xulosa qiladigan bo’lsak, o’smirlik davrida o’quv fanlarini turli o’qituvchilar o’qitish munosabati yuzaga keladi. Kattalar shaxsi va faoliyati baholashning yangi mezonlari ham ularda shakllana boshlaydi. O’smirlik asosan, bilimli, talabchan, haqqoniy, o’quv materialini qiziqarli va tushunarli yo’l bilan yetkaza oladigan o’qituvchilarni ajratmaydigan, o’qituvchilarni ko’proq hurmat qiladilar va yaxshi ko’radilar. Ular o’qituvchi bilan munosabatlariga ham katta e’tibor beradilar.

10-15 yoshli bolalarning faoliyat motivlarida ham o’zgarishlar amalga oshadilar. Ilk o’smirlik davrida ko’pchilik o’smirlar o’zlariga salbiy shaxsiy xarakteristika beradilar. Katta bo’lgan sari o’smirning o’z-o’ziga bergan bahosi diferentsyal xarakterda (xulq-atvoriga, ijtimoiy vaziyatlarda o’zini tutishga va ayrim xatti-harakatlariga) namoyon bo’la boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. Sh.A.Do’stmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavidinova, Umumiy pedagogika, (2-kitob), (yosh davrlari va pedagogik psixologiya), T:- Toshkent – 2020;

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

5. P.I.Ivanov. , M.E.Zufarova, Umumiy psixologiya, T:- Toshkent – 2008;
6. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya, T: - Toshkent- 2009.